

Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Kabir Hayatı

Dr. Öğr. Üyesi Nail KARAGÖZ*

Atıf / ©- Karagöz, N. (2018). Hoca Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Kabir Hayatı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 892-922.

Öz- Hoca Ahmed Yesevî, 12. Yüzyılın en önemli Türk mutasavvıflarından birisidir. Ebu Yusuf'un atadığı Hanefî müftülerin dini düşünceyi şekillendirdiği bir havzada yetişen Yesevî, itikadî konularda Hanefî-Mâtürîdî anlayışı benimsemiş, bu anlayışı söylediği hikmetlerle yeni Müslüman olmuş Türklere tasavvuf geleneğinin usulleri ile öğretmeye çalışmıştır.

Tarihi süreçte İslam inancının temel konuları ilahiyat, nübüvvet ve mead başlıkları altında incelenmiştir. Yesevî'nin hikmetlerinde ayrı bir yeri olan "kabir" kavramı bunlardan mead başlığının altında ele alınmaktadır. Ahiret anlamına da gelen mead kavramı ölümden sonraki hayat için kullanılmaktadır. Yesevî, ölüm sonrası hayatın ilk durağı olup, insanların müşahede tecrübesine açık olan ve genellikle ölünün gömüldüğü yer olarak bilinen "kabir" kavramına çok sık değinir. Kabirde sorgu, ceza ve nimetlendirme konularına çok fazla vurgu yapar. Bundan maksadı insanların henüz ölmeden, elde fırsat varken ahiret hayatında rahat etmeleri ve nimetlere kavuşmaları için hazırlık yapmalarını temin etmektir. Bunun için bazen kabir hayatıyla ilgili dikkat çekici tasvirler yapmış, kabir hayatı insanların hayal dünyasında canlansın diye aşırı anlatımlara girmiştir. Ancak samimiyeti ve içtenliği bırakmadığı için muhataplarını etkilemeyi başarmıştır. Bundan dolayı olsa gerek hem yaşadığı bölgede hem de Anadolu'da erken dönemlerden itibaren insanların din algısında önemli etkiler bırakabilmiştir.

Çalışmamız, Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'i ile sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte Yesevî ve eseri hakkında yapılmış çalışmaların konumuzu ilgilendiren kısımlarından da istifade edilmiştir. Çalışma literatür taraması, kavram tahlili, anlama ve açıklama metotlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler- Yesevî, Divan-ı Hikmet, Ahiret, Kabir, İtikat.

§§§

* Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, nailkaragoz@ahievran.edu.tr, ORCID:0000-0001-6409-6513

1. Hoca Ahmed Yesevî'nin İtikadi Görüşleri

Hoca Ahmed Yesevî, 12. Yüzyılın çok önemli mutasavvıflarındandır. Gerek itikadî gerekse fikhî olarak Hanefî-Mâtürîdî anlayışın etkisinin açık olarak görüldüğü bir bölgede yaşayan Yesevî'nin bu anlayıştan etkilenmesi tabii bir durumdur. Mâtürîdî inanç sisteminin Yesevî sufiliğine etkisi üzerine bir çalışma yapan Korkmaz'ın da tespit ettiği gibi¹ itikâdî konularda Mâtürîdî zahirle bâtın arasındaki dengeyi gözetmiştir. Aynı hassasiyet Yesevî'de de gözlenmektedir. Orta Asya âlimlerinin itikadî anlamda genel olarak Mâtürîdî çizgide oldukları bilinmektedir. Ebu Hanife'nin itikadî görüşleri etrafında şekillenen Mâtürîdîlik, bu bölgede bir hayli etkili olmuştur. Bu çerçevede kuvvetli bir medrese eğitimi gördüğü kabul edilen² Yesevî'nin dinin tasavvufî yorumunu yaparken aynı çizgiyi koruyup geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Köprülü'nün bildirdiğine göre Ahmed Yesevî tıpkı mürşidi Yusuf Hemedânî gibi Hanefi mezhebine bağlı bir fakih ve şer'î esasları bilen, şeriatla tarikatı kaynaştıran bir mutasavvıftır.³

Yesevî'den nakledilen “Âhir zamanda bizden sonra öyle şeyhler zuhûr edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar şeytanın işini yapacaklar... Ehl-i Sünnet ve'l-cemâati düşman görüp ehl-i bidat ve dalâleti sevecekler” şeklindeki sözleri onun, Mâtürîdîliğin de bir kolunu oluşturduğu Ehl-i Sünnet'e bağlılığını gösterir. Ayrıca;

“Mürşidlikni da'vâ kılur şartın bilmes

Helâl harâm, sünnet, bid'at farkın bilmes

¹ Sıddık Korkmaz, “Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2017 Sayı 84, s. 50.

² Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet, Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1983, s. 21.

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993, s. 75.

Bû-Hanîfe mezhebinde hergiz yürmes

Diger bid'at mezheplerdin yürürlere"⁴

dörtlüğünde Ebu Hanife mezhebinde yürümeyi hak, diğer mezhepleri ise bidat olarak görmesi, bu kanaati desteklemektedir. Bu bağlamda Yesevî'nin hikmetlerinde vermek istediği temel mesajlar arasında Ehl-i sünnet düşüncesini savunma ve Ehl-i Bid'at sayılan mezheplerin muhalif görüşlerine karşı uyarıda bulunmayı da saymak mümkündür.⁵

Yine sahabenin tamamına karşı takındığı hürmetkâr tavır, sahabe arasındaki efdaliyet sıralamasını Ehl-i Sünnet'inki gibi kabul etmesi, bu kanaatin diğer bir delilidir. O, dört halifenin fazilet sıralamasını, Ehl-i Sünnet'in de benimsediği kronolojik sıralamayla⁶ şu şekilde kabul eder:

Gurbet değdi Mustafâ gibi erenlere,

Otuz üç bin Sahâbe ve arkadaşlara,

Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Murtaza'ya

Gurbet değdi onlara hem, söyleyeyim ben işte.⁷

⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016, 16-422.

⁵ Mehmet Salih Gecit, "Hoca Ahmed Yesevî ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, 2013, ss. 123 -156, s. 153.

⁶ İsmail Yürük-Hamdi Akbaş, "İmam Eş'arî ve Eş'arîlik", *Kelâm I Kelâm Tarihi/Kelâm Okulları*, Gece Kitaplığı 2. Baskı, Ankara 2017, s. 186.

⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 84. Ayrıca bkz. s. 117, 122, 126-129.

Şunu belirtmek gerekir ki hikmetler, henüz Müslüman olmuş bir topluluğa dini anlatmak üzere söylenmiş manzumelerdir. Dolayısıyla bunlarda itikadî konulara yeri geldikçe değinilmiş, her konu kapsamlı ve sistemli bir şekilde ele alınmamıştır. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet ve onun bir kolu olan Hanefî-Mâtürîdî anlayışın görüşlerini hikmetlerde geniş bir şekilde bulmayı beklememek gerekir. Bununla birlikte *Dîvân-ı Hikmet*'in muhtevasında genel anlamda İslâm düşüncesinin ana konuları, Horasan sûfliğinin temel esasları ve Yesevî tarikatının prensipleri yanında⁸ itikadî konulara da yer verilmiştir. Tevhid, ilahî irade ve kudret, Hz. Peygamber'e hürmet ve peygamber sevgisi, kabir ve âhiret hayatı, kıyamet hâlleri, cennet-cehennem tasvirleri bunlar arasındadır. Köprülü onunla ilgili bir değerlendirmesinde şunları söylemektedir:

"Ahmed Yesevî vakarlı, uzak görüşlü ve muhakemeli bir Türk mutasavvıfıdır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin 'Tasavvuf terk-i deâvî ve kıtmân-i meâniden ibarettir.' sözünü tamamen yerine getirmekteydi. Eserlerinde itikat esaslarını tehlikeye düşürecek özel yaklaşımlara rastlanılmamaktadır. Geniş perspektife sahip kimi İran sûfilerinin şeriata kısmen de olsa ters düşen dikkatsiz sözleri, aykırı fikir ve temayülleri Ahmet Yesevî'de görülmemektedir. Bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı kalmayacağını söyleyecek kadar şer'î hükümlere bağlılık göstermekteydi. Her manzumesinde günahı bahsedip istiğfar eylemekte, cennet-cehennem hâllerinden ve sûfî menkıbelerinden bahsederek tevazu ile mağfiret dilemektedir. Etrafında çok sayıda kişinin toplanmasında ana sebep, şariat noktasında gösterdiği bu denli titizlik ve kullandığı sade dildir. Kısaca Ahmed Yesevî, çevresinin ihtiyaçlarını anlamış ve onun gerçekleşmesine gayret sarf etmiştir."⁹

⁸ Kadir Özkese, "Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312, s. 307.

⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 75.

Dinin zahiri anlamında kullandığı şeriata sıkı sıkı bağlı olduğunu her fırsatta dile getiren Yesevî, Allah ve peygamber aşkıyla yanıp tutuşan bir imana sahiptir. Bu anlamda hikmetlerinde bütün iman esaslarına değinen Yesevî için¹⁰ ahiret inancının ayrı bir yeri vardır.

Kıyâmetin şiddetini bilmeyenler,

Şiddetli azâblı dar kabirden korkmayanlar,

Hakk kahrından korkup yaşını dökmeyenler,

Cehennem içinde yüz bin azâb çeker dostlar.¹¹

dizeleri onun ahiret ile ilgili itikadına dair bir özet niteliğindedir. Ahiretle ilgili kavramlara ve süreçlere Yesevî'nin hikmetlerinde sıklıkla değinilmektedir.

Bunların içinde “kabir” kavramına daha fazla vurgu yapıldığı ve kabrin ahirete açılan kapı olması nedeniyle ona daha fazla yer verildiği söylenebilir. Nitekim Yesevî, sıra dışı bir anlayışla Hz. Peygamber'in 63 yaşında vefat etmesini gerekçe göstererek o yaştan itibaren adeta kabir hayatı yaşamıştır. Bu bakımdan onun kabir kavramına yüklediği anlam da sıra dışıdır. Çalışmamızda Yesevî'nin kabir kavramına ve kabir hayatına nasıl anlamlar yüklediğini, onun hikmetleri üzerinden değerlendirmek istiyoruz. Ancak daha önce konunun daha iyi anlaşılması için kelimada kabir kavramıyla ilgili üretilen görüşlere kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

¹⁰ Yesevî'nin iman esasları ile ilgili şiirleri için bkz. Osman Oral, “Ahmed Yesevi'nin Şiirlerinde İmân Esasları”, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies* Yıl: 4, Sayı: 13, Eylül 2017, ss. 194-221.

¹¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 187.

2. Kelam'da Kabir Hayatı

“Kabir”, insanın ölümünden sonra konulduğu yer; “kabir hayatı” ise, ölüm ile tekrar diriliş arasında insanların yaşayacağı bir nevi hayat anlamında kullanılmaktadır. Kabir kelimesi, ziyaret edilen yer anlamına gelen “mezar” kelimesiyle eş anlamlıdır.¹² Kabir hayatının, insanın dünyadan ayrıldığı ancak henüz ahiret hayatına geçmediği bir dönemi ifade ettiği kabul edildiğinde burasına “berzah hayatı/âlemi” de denilir. Berzah sözlükte; iki şey arasındaki perde, sınır, engel anlamlarına gelir. Terim olarak ise; dünya ile âhiret arasında, haşirden önce, ölüm vaktinden dirilişe kadar sürecektir olan kabir hayatıdır.¹³ Bu durumda berzah kavramı kelime anlamı da dikkate alındığında, “ölüm ile dünyaya geri dönme arasındaki engel” olarak anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu kabule göre kabir hayatı ya da berzah âlemi olarak adlandırılan dönem, insanın ölümünden ikinci sûrla birlikte yeniden dirilişine kadar geçecek olan ara dönemi ifade etmektedir.¹⁵

Ehl-i Sünnet, kabir hayatını âhiret hayatının bir parçası olarak görmüş, kabirde sualini, azap ya da nimetin olacağının nakil yoluyla bildirilen haberlerle sabit olduğunu iddia etmişler ve bu iddialarını delillendirme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda “kabir haktır, kabir suali haktır, kabir azabı ve nimeti haktır” gibi ifadelerle¹⁶ Münker ve Nekir adlı meleklerin kabirde soru soracağını, buna bağlı

¹² Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 172-173.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, I, 375; Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Tarîfât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998, s. 45.

¹⁴ Bunula birlikte yukarıdaki gibi dünya-kabir-ahiret olarak üçlü bir yapıda anlaşılan hayat serüveninin aslında kabir hayatını da içine alan ahiret ve dünya olarak ikili tasnife tabi tutup ayrıca bir kabir hayatı olmadığını savunanlar da vardır. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Okuyan, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı*, Düşün Yay., İstanbul 2014, s. 54-67.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 375; Cürcânî, *Kitâbü't-Tarîfât*, s. 45.

¹⁶ Bu ifadelerle örnek olarak bkz. Eş'ârî, Ebu'l-Hasan, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut 1990, s. 143-144; Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Bahru'l-Kelâm*, çev: Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010, s. 121.

olarak azabı hak edene azap, nimeti hak edene nimet olacağını kabul etmişlerdir.¹⁷

İlk dönem Mu'tezile kelamcılarının çoğunluğu kabirde sorgu, azap ve nimetin olacağını reddetmişler, daha sonrakiler ise kabir azabı ve nimetini kabul etmişlerdir. Mu'tezilî fikirlerin olgunlaşma döneminin temsilcilerinden Kadı Abdulcabbar, Mu'tezile'nin kabir azabını inkâr etmediğini savunmuş, kabir azabının nasıllığını, zamanını ve faydalarını da uzun uzadıya anlatmış ve kabir azabını inkâr edenlere cevap vermeye çalışmıştır.¹⁸

3. Ahmed Yesevî için Kabrin Anlamı

Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'e aşk derecesinde bağlıdır. Ona olan sevgi ve saygısını sıra dışı bir uygulamayla sergilemiştir. Yaygın olarak bilindiği gibi hicri takvim hesabına göre Hz. Peygamber'in vefat ettiği yaş olan 63'e geldiğinde ona olan saygısından dolayı daha dünyadayken kabir hayatı yaşamaya başlamıştır. Onun hayatında 63 yaşından sonrası bir nevi kabirde geçmiştir. Bu bakımdan kabir kavramı, *Divân-ı Hikmet*'te en fazla üzerinde durulan kavramlardandır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kavram *Divân-ı Hikmet*'te, "kabir" ve "kabri" şeklinde 65; "kabristan" şeklinde ise 5 defa kullanılmıştır.

Kendi ifadesiyle daha dünyadayken kabre girmesi, ilahî bir nida gereği "Kul yere gir!"¹⁹ emrinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla oraya kendi iradesiyle girmemiştir.²⁰ Yesevî için kabir mesabesindeki yerin altına girmek her türlü azaptan kurtulmak anlamına gelmektedir. Çünkü dünya üzerinde yaşadığı süre boyunca ölü gibi yaşamış, nihayet yer altına girince dirilmiştir.²¹ Bu, Yesevî için

¹⁷ Kabir hayatı ile ilgili Ehl-i Sünnet anlayışı üzere geniş bilgi için bkz. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı*, 10. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya, 2017.

¹⁸ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2001, II, 662-667. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrahim Kaplan-Nail Karagöz, "Meâd", *Kelâm IV Sistematik Kelâm 2*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016, ss. 127-144.

¹⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 63.

²⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 66.

²¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 66.

ölmeden önce ölmenin bir provası niteliğindedir. Âşıklar da zaten öyle yapmaktadırlar.²²

Yesevî, tekkesinin avlusunda müritlerine bir çilehane kazdırır. Merdivenle inilebilen bu kuyu şeklindeki yapı ancak bir insanın sığabileceği genişliğe sahiptir. Yesevî'nin vefatına kadar bu hücrede kaldığı, vaktini ibadet ve riyazetle geçirdiği ve yine burada vefat ettiği kabul edilir. Bu hücrede ne kadar süre kaldığı kesin bilinmemekle birlikte 120, 125 veya 130 yıl yaşadığına dair rivayetler dikkate alınırsa ömrünün yaklaşık yarısını burada geçirdiği görülür.²³

Yesevî'nin 63 yaşına geldiğinde yerin altına niçin girdiği kendisi tarafından hikmetlerinde uzun uzun anlatılır. Bu hikmetlerin metinlerini buraya alıp onlar üzerinden değerlendirme yapmak makale sınırlarını zorlayacağından hikmetlerin muhtevasını özetleme yoluna gitmeyi uygun görüyoruz. Yesevî'nin Türkçeye çevrilen en kapsamlı divanlarından Dr. Mustafa Tatçı'nın editörlüğünü yaptığı nüsha üzerinden Yesevî'nin 63 yaşına geldiğinde niçin yerin altına girdiğini özetlemeye çalışalım:

Miraç sırasında Hz. Peygamber Yesevî'nin ruhunu görmüş ve Cebrail'e (as) daha bedene girmeden kemale eren Yesevî'nin nasıl güzel bir ruha sahip olduğunu övgüyle sormuştur. Cebrail (as) Yesevî'nin göğe çıkıp meleklerden ders aldığını, yedi göğün kendisine karşılık verdiğini anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine "Evladım!" diye hitap etmiş, peşinden bütün ruhlar ona selam durmuştur. Daha annesinin rahmindeyken bir ses ona zikir söylemesini emretmiş, bunun üzerine organları canlanmış, kendisine ruh verilmiş, kemikleri "Allah" demeye başlamıştır. Bu olaydan dört yüz yıl sonra

²² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 227:

Âşıklığın kolay işi, baş verme,
Mansûr gibi kendinden geçip Cân verme,
"Mûtû kalbe ente mûtû" toprak olma,
Âşıkları ölmeden önce ölür imiş.

Ayrıca bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 257, 270, 279, 357, 370, 388.

²³ Bkz. Eraslan, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, s. 13. Ayrıca bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 15, 24, 68.

dünyaya gelip Hz. Peygamber'e ümmet olup, insanlara yol göstereceği belli olmuştur. Dokuz ay dokuz gün sonra doğmuş ama dünyada dokuz saat duramamış, göğe uçup Arş ve Kürsü'ye yükselmiştir. Allah'a Fetih suresinin ilk ayetinin anlamını sormuş, kendinden geçip O'nun cemalini görmüştür.²⁴

Yesevî, "O nedenle altmış üçte girdim yere." mütekerrir/nakaratlı hikmetinde 63 yaşında niçin yerin altına girdiğini bu şekilde anlatırken, "Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte." nakaratlı hikmetinde ise yere bir Pazartesi günü erkenden girdiğini söyler. Çünkü o, Hz. Peygamber'in 63 yaşında vefat etmesini, bu yaşta yer altına girmenin sünnet olmasına gerekçe olarak görmüş,²⁵ Hakk'tan korkarak yerin altına girmiştir.²⁶ Zira o, âşıkların ölmeden önce ölmesi gerektiğine de inanır.²⁷ Bu yaştan sonra artık dünya üzerinde yaşamak haramdır. Yer altında yalnız kalıp zikretmek gerekir. O, yer altında Kur'an okumuş, gece namazla gündüzleri oruçla vaktini geçirmiştir. Hatta ibadetle meşguliyetini o kadar abartmıştır ki altmış günde bir yemek yemiş, akşamdan sabaha bir selamla namaz kılmıştır. Bu haldeyken Hz. Muhammed'in ruhu oraya gelip imamlık yapmıştır. O, yer altındayken taşları yastık yatak yapıp yattığını, çok sıkıntı çektiğini anlatır. Ancak bu sıkıntıları çekmeden, dünya nimetlerinden ve nefsinden geçmeden vuslata erilmez.²⁸

Yesevî'nin Hz. Peygamber, miraç vs. ile ilgili anlatımlarının "gerçeklik"ten öte bir şey olduğu söylenebilir. Zira fıtratullah ve âdetullah kavramlarıyla varlığını biyolojik ve fiziki kapasitelerinin Allah tarafından belirlendiği bilinmektedir. Bu durumda Yesevî'nin anlatımlarını onun arzuladığı, yaşamak istediği olaylar olarak görmek; yeni Müslüman olmuş bir topluma peygamber ve din sevgisini aşılama için başvurulmuş sanatlı anlatımlar olarak kabul etmek gerekir.

4. Kabir Hazırlığı

²⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 48.

²⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 68, 70.

²⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 412, 435.

²⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 67, 70.

²⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 63-66, 67.

Yesevî ölmesi halinde kabirde karşılaşacağı durumları anlatır. Böylece başkalarının da aynı duyguyu hissetmelerini amaçlar. Kabre hazırlıksız girenlerin başına türlü azaplar gelecektir. İnsan ölüp kabre girmeden önce gece gündüz ibadet edip hazırlık yapmalıdır. Ömrünün uzunluğuna güvenmemelidir. Çünkü ömür denilen sermayenin ne zaman biteceği belli değildir. Şöyle der:

Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur;

Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur.

Götürüp kabre koysalar, arkaya bakmadan dönseler,

Soru-suâlim sorsalar, bilmem ki hâlim ne olur.

Girse karış adlı yılan, dolansa bedene şu zaman,

Kalmaz bütün bir organ, bilmem ki hâlim ne olur.

Bütün yığılıp kurt-böcek, etrafımda oyuk açar

Müşküldür o hâlde kâr zarar, bilmem ki hâlim ne olur.

Hiç gelmedi benden sevap, orada ne vereceğim cevap,

Eğer eyleseler yüz bin azap, bilmem ki hâlim ne olur.

Olsa kıyâmet günü, hazır olur tamamı,
İşlediğin amellerin hani; bilmem ki hâlim ne olur.

Ey Kul Ahmed, sen bugün, eyle ibadet gece ve gündüz,
Deme ki ömrümdür uzun, bilmem ki hâlim ne olur.²⁹

Yesevî, ahiret hazırlığının bu dünyadayken yapılması gerektiğini savunur. Böyle bir hazırlık ömrün zayi olmasını engeller, kişiyi gafletten uyandırır. Onun için gâfilce geçirilen hayattan bir an önce vazgeçmek gerekir. Zira kişi karanlık kabirde yalnız kaldığında artık iş işten geçmiş olur:

Ömrün geçti, ey gâfil, zâyi burada,
Gaflet gözünü açıp bîdâr olmaz mısın?
Yatacak yerin dar lâhiddir yalnız kabirde,
Ölmeden önce fikrini burada kılmaz mısın?³⁰

Ahiret hazırlığı önemlidir. Nasıl ki ömrünü gâfil geçirenlerin bundan bir an önce vazgeçmeleri gerekiyorsa mal mülkün fayda vermeyeceğini de bilerek ona göre hareket etmek gerekir. Çünkü kabre mal götürülemez. Hepsi geride bırakılır.

²⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 170-171.

³⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 370. Ayrıca bkz. s. 389.

Haram yolla elde edilen maldan infak edilse bile bunun da faydası olmayacak ve insan kabirde yalnız kalacaktır:

Ölüp varsan, kabre malın ele girmez,

Mal acısını görürsün, şüphe değil,

Aş versen, haram olsa, fayda olmaz,

Kabirde yalnız yatmaz mısın ey zâlim?³¹

Yesevî, akıllı insanların ölüm sonrasını temsil eden kabirle ilgili bilgi edinmesi gerektiğini savunur. Dünya hayatında gurur, kibir ve bencillik içinde yaşayan, dünya benim diyen insanların da ölüp gittiklerini düşünerek ibret almak gerekmektedir. Bu, onun Hz. Peygamber'in hadisi olarak kabul ettiği "Ölmeden önce ölünüz."³² sözüne de uygun bir davranıştır ve akıllı insan böyle davranmalıdır. Yesevî, kendisinin de aynı şeyi yaptığını bildirir:

Akıllı isen kabristandan haber al,

Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al,

"Ölmeden önce ölünüz"e göre amel eyle,

³¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 481.

³² Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hasene*, Kahire 1956, Hadis nu: 1213, s. 436. Hadis olup olmadığı tartışmalı olan bu sözü, "Dünyada bir garip veya yoldan geçen bir yolcu gibi ol! Kendini kabir ehlinden say!" (Buhârî, 81/Rikak, 3; Tirmizî, 37/Zühd, 25) anlamındaki hadisin mana ile rivayeti olarak kabul edenler vardır. Bkz. Ahmet Yıldırım, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslâmî Araştırmalar*, C: 10, S: 1-2-3-4-, 1997, ss.110-123, s. 112.

Bu hadîsi fikreyleyip öldüm ben işte.³³

Yesevî, âşıkların gücünü anlattığı bir hikmetinde âşığın kabirden kalkması durumunda âlemin yanacağını, hamd etmesi durumunda ise şeytanın kaçacak yer arayacağını anlatır. Âşığın böyle bir gücü vardır:

Allah diyerek kabirden kalksa, âlem yanar,

Seçkin kulum deyip Rahmân Rabb'im, yalnız sever;

Yaş yerine kanını döküp yüzünü boyar,

Hamdini söylese lânetli şeytan kaçır dostlar.³⁴

Yesevî, insanın öldükten sonra ağlayışlar arasında kabre gömülüp de kabirde yalnızlık çektiği sahneyi gözlerde canlandırmaktadır. Böyle bir durumda insan acizlik çeker ve ne yapacağını bilemez:

Tabut ile alıp dursa kabir başında,

Dostlarım ağlayıp durunca çok karşımda,

Yalnız ağlayıp kalacağım el başımda,

Orada ne yapacağımı bilemezdim.³⁵

³³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 82. Ayrıca bkz. s. 223.

³⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 93.

³⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 134.

Pîr-i Kâmilin nazar eylese verir devâ,
Hay u heves, ben-benlik olur tamâm,
Ondan sonra lanetli şeytan senden uzak,
Dar kabirde iman ile yattı olmalı.³⁶

İşte bundan dolayı insan mesleğinde ehil bir pirden destek almalıdır. Bu sayede o, nefsinin kötü yönlendirmelerinden etkilenmez. Şeytan da böylelerinden uzak duracağı için bunlar fiziki anlamda karanlığından dolayı insanı bunaltan kabirde imanın ferahlığında yatabilmelidir.

Zâkirlere vaad eyledi Kâdir Allah,
Kabir içinde armağan eyledi “hûr u likâ”,
Zâkirlerin varacağı yer “Dârü'l-bekâ”,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.³⁷

Yesevî için zikrin çok önemli bir yeri vardır. Çünkü Allah, zikreden kulları için çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Zâkirlere kabirde huriler armağan edilmiştir. “Likâ” da onlar içindir. Böylelerinin varacağı yer “Dârü'l-bekâ” da denilen cennettir.

³⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 152.

³⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 152.

Yesevî'nin zâkirlere kabirde huri ve lika armağan edileceğini savunması dikkat çekicidir. Bilindiği üzere huri, cennette müminlere verilecek olan nimetlerden/ödüllere sayılır. Hurilerin kimler oldukları, tasvirleri gibi detaylarda yer alan farklı görüşler bir yana, onların bir ödül olarak verilecekleri yerin "cennet" olduğu açıktır.³⁸ Yine Ehl-i Sünnet'in genel kabulüne göre müminlere bu nimetler cennette verilecektir ve kabir hayatı, dünya ile ahiret hayatları arasında bir geçiş sürecini ifade eder. Yesevî ise bu armağanın kabirde verileceğini söylemektedir.

Diğer yandan "likâ" kavramı da burada önemlidir. Biriyle karşılaşma, buluşma anlamına gelen likâ kavramının Kur'an-ı Kerim'de daha çok Allah'a kavuşma, Allah ile buluşma şeklinde kullanıldığı görülmektedir. "Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır."³⁹ "Her kim Allah'a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir."⁴⁰ Bu ayetlerde çok açıkça belirtilemeye de bu buluşma kıyamet günü veya cennette olacağı kabul edilir. Aslında bu buluşma, iman edip salih amel işleyen kullar için bir hasretin sona ermesi, gurbetten sılıya dönüş gibi anlaşılırken imana gelmemiş ve günahkâr kullar için bedel ödeme, yaptıklarının karşılığını alma olarak düşünülmektedir. Meselenin asıl noktası ise ölümden sonra dirilişin gerçekleşeceği ve bu dirilişin hesap verme maksadıyla olacağı inancının pekiştirilmesidir. Bütün bunlar kıyamet ile birlikte başlayan ahiret sürecinde gerçekleşecektir. Kabir hayatının gerçekliğini kabul edenlere göre burası geçici bir nimet ve azap yeri olmasına ve "huri" ve "likâ"nın, yapılanların asıl karşılığının verileceği ahiretle ilgili kavramlar olmasına rağmen Yesevî, bu kavramları kabir hakkında kullanmıştır.

³⁸ Rahman, 55/72.

³⁹ Ankebut, 29/23.

”وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِن رَّحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ“

⁴⁰ Ankebut, 29/5.

Yesevî, zikrin gerekliliğini sık sık vurgular.⁴¹ Çünkü biraz önce görüldüğü gibi zâkirin varacağı yer “Dârü'l-bekâ”dır.⁴² Ayrıca Allah'ı anmaktan gâfil olmayan, dünyaya meyletmeden yatıp kalkıp O'nu zikredenler, kabirde bile olsa asla ölmeyeceklerdir.⁴³

Hakk yâdından zerre gâfil olmayanlar,

Yatsa, kalksa, Hakk zikrini bırakmayanlar,

Vallah, billâh dünyâ harâm, almayanlar,

Kabir içinde o kul aslâ ölmez olur.⁴⁴

Yine böyle kullar tecelli makamının meyvesini tatmışlardır. Bu öyle bir zevkli meyvedir ki bunu tadan kulların dünyayı gözleri görmez. Bunlar seherlerde gözyaşı dökerek bu makama ermişlerdir. İşte bunun sonucunda da kabirde huzur içinde yatacaklardır.⁴⁵

5. Kabri Suali

⁴¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 48, 137, 234, 441.

⁴² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 152.

⁴³ Yesevî'nin burada ölmeyi mecazi anlamda kullandığı açıktır. Zira zikreden bir kul âşık demektir. Yunus Emre'nin deyimiyle ise ölen hayvandır, âşıklar ölmez: “Yunus öldü diye sela verirler. Ölen hayvan imiş, âşıklar ölmez.”

⁴⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 254. Yesevî'nin ölüm algısıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Hamdi Kızıllar, “Ahmed Yesevî'de Ölüm Algısı” *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 3, September 2016, ss. 129-151.

⁴⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 270:

O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzûr içinde yatan kullar
Seherlerde gözyaşını ummân eyler.

Yesevî, ölüme ve kabirde gerçekleşecek sorguya hazırlanmak gerektiğine inanır. Çünkü can çıkıp beden karanlık kabirde yatarken sorgu meleklerinin gelip soru soracağına göre burada zor duruma düşmemek, gözyaşı dökmemek ve bilinci kaybetmemek için hazırlanmak gerekir. Dünya hayatında amaçsızca yaşayıp Allah'a yönelmeyenlerin kabirde bedenlerinin şişip zor durumda kalacaklarını bilmeleri gerekir:

Cânın çıkıp bedenın yatar dar kabirde;

Sorucular gelip sorsa o durumda

Akar yaşım, gider şuûrum o zamanda

Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?

Gâfillikte yürüdün sen it gibi gezerek

Bedenin yatar dar kabirde çok şişerek

İş kılmadın sen Tanrı'ya göğsünü deşerek

Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?⁴⁶

Yesevî, kabir sualine ayrı bir önem verir. Ona göre ölüm meleği canı aldıktan sonra akrabaların toplanıp ağlaşmaları, üzülmeleri bir anlam ifade etmez. Onlar, ölüye yedi adımdan öte yaşayamazlar. Burası Münker-Nekir'in soru soracağı mekândır. Münker-Nekir sadece soru sormazlar. Onlar aynı zamanda

⁴⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 414. Ayrıca bkz. s. 105, 170, 482.

kabir azabını da gerçekleştirirler. Bu kapsamda ateşli mızrak ile vurma, başın ve tenin ateşe verilmesi gibi azaplar günahkâr kulun canını iyice incitir. Zira burası karanlık kabirdir. O, bu inancını şöyle dile getirir:

Ölüm meleği emir ile cânım alsa,

Ağabey-kardeş herkes toplanıp tutuşup yansa,

Yedi adım attıktan sonra kalır olsa,

Münker-Nekir girip soru sorar olmalı.

Münker-Nekir girip soru sorar olsa,

O ateşli mızrak ile vurur olsa,

Başım yanıp cânım tenim ateşe yansa,

İncitip cânım dar kabirde yanar olmalı.⁴⁷

Yesevî, kabir sualini o kadar ciddiye alır ki, daha kabre götürülürken meleklerin yetmiş yerde soru soracağını ve bu sorulara cevap vermek gerekeceğini söyler.⁴⁸ Ancak ona göre bu durum günahkâr kullar içindir. Zira kâmil bir iman ile hazır bir vaziyette ölen müminler için kabir suali yoktur. Münker-Nekir'in

⁴⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 220.

⁴⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 222.

Cenâzeni büyük-küçük kaldırsalar,
Kabristana bakıp seni yürütseler,
Yetmiş yerde soru sorsa melekler,
Bir bir onun cevâbını vermek gerek.

bunlara soru sormaları hadleri değildir. Böyleleri iki âlemde de ölümsüz olmuşlardır. Dahası, böyle kullara Allah'ın, cemalini kabirde göstereceği umulur:

Münker, Nekir haddi olmaz kılsa suâl,

İmân-İslâm hâzır durup bulsa kemâl,

Kabir içinde Hak gösterse bana cemâl,

Öyle kullar iki âlem öldüğü yok.⁴⁹

Yesevî, kabir hayatı ile ilgili açıklamalarına ilave olarak oradan nasıl kalkılacağını da anlatır: “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.”⁵⁰ ayeti gereği Allah’tan başka bütün canlılar ölecektir. İsrâfil (as) sûra üflediğinde ise insanlar kabirden çıkacaklardır. Yesevî, bu çıkışın “yeni bir deri giydirilerek” olacağını söyler.⁵¹ Bundan kasıt, bedenlerin yenisiyle değiştirileceği anlayışı olsa gerektir.

6. Kabirdeki Durumlar

Yesevî, Ehl-i Sünnet’in genelinde olduğu gibi kabirde azap ve nimetlendirmenin varlığına inanmaktadır. Bunu çeşitli vesilelerle dillendirmekte, farklı şekillerde tasvir etmekte, bu esnada bazen abartılı ifadeler kullanmaktan

⁴⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 315.

⁵⁰ Rahman, 55/26.

⁵¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 230:

“Küllü men aleyha fan” âyetinde,
Bir Allah’dan başka mahlûk ölür imiş,
İsrâfil Sûr’u alıp üflediğinde,
Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş.

çekinmemektedir. Ona göre Hakk'a âşık olan kullar murad bulacaklardır. Onlar Hızır İlyas'ın verdiği âb-ı hayat sayesinde kıyamete kadar ölümsüzdürler ve kabirlerinde uyanık vaziyette olacaklardır:

Hakk'a âşık olan kullar buldu murad,

Hızır, İlyas dâima verir âb-ı hayat,

Tâ kıyâmet görmesinler asla ölüm,

Kabir içinde uyanık yatar, dostlarım ha.⁵²

Yesevî'ye göre ölen biri için kabirde bir revzen/pencere açılacaktır. Bu pencere mümin için Allah'ın rahmeti gereği, O'nun tarafından meleklerle açtırılmıştır:

Allah nûru kabir içini aydın kılınca,

Melekler karşısında revzen koyunca,

Mümin kul görüp onu hayrân kalınca,

Bu âlemîn ışığından geçer dostlar.⁵³

Yesevî'ye göre Allah kabrin içini aydınlatacak, melekler de kabre bir pencere koyacaklardır. Böyle bir manzara mümin kulun hayranlığını uyandıracak ve

⁵² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 426.

⁵³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 177. Ayrıca bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 375.

önceki hayatında gördüğü ışığından geçecektir. Aslında hikmette yer alan “bu âlemin ışığından geçme” ifadesini sadece “ışık”tan geçme olarak değil, bu âleme ait geçici ne varsa ondan vaz geçip kalıcı olan ahiret âlemine yönelme diye anlamak daha doğru olsa gerektir.

Yesevî, Allah’ın, kabrin içini aydınlatacağı inancını aşağıdaki hikmetinde de dile getirir. Bu sefer nurunu kabir içinde mümin kula yetmiş bölük meleklerle gönderir. Ancak burada bir de Allah’ın “temâşâ”sı sahneye eklenmiştir. Anlatıma göre buradaki temâşânın Allah’ın kulunu seyretmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Hakk temâşâ eyleyip ona rahmet eyleyince,

Kabir içinde nûr yollayıp şefkat eyleyince,

Yetmiş bölük melekleri yakınlaşınca,

Lütuf ve kerem armağan eyleyip yürür olmalı.⁵⁴

Bununla birlikte kabir herkes için aydınlık, ferah bir yer değildir. Allah kabirde herkese nur göndermeyecek, kabir herkes için aydınlık olmayacaktır. Kimilerine kabir hasret ve ayrılıkla doludur ve o gün böylelerine kimse yardım etmeyecektir. Bu insanların kıyamet sabahına kadar kabirde bu şekilde kalmaktan başka çareleri yoktur. O, bu inancını şöyle ifade eder:

Girip görsen karanlık; yoktur ışık,

İçi dolusu hasretdir ateşli ayrılık,

⁵⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 215. Ayrıca bkz. s. 160.

O gün sana kim eyleye sana yardım,

Ta kıyâmet tan atana kadar yatmak gerek.⁵⁵

Bu duruma düşmemek için ölmenden önce tevbe etmek gerekir. Çünkü insan kabre girince bedeni sararıp solacak, kabrin içi yılan ve çıyanla dolacaktır.⁵⁶ Tevbe etmeden ölenleri karanlık kabirde çok sert bir azap beklemektedir. Buna mukabil Allah'a âşık olarak yanıp tevbe edenler için ise cennette dört pınardan akan şerbet hazırlanmıştır.⁵⁷

Yesevî, sadece kabirde açılacak pencereden bahsetmez. Ona göre aslında kabrin kendisi bir penceredir. Bu pencere kıyamete açılır ve hesabın verileceği, yapılanların karşılığının görüleceği evin girişidir. Yesevî'nin burada "siyâset" kavramını kullanması manidardır. Zira siyaset, yönetim anlamına geldiği gibi mücâzat/yapılanların karşılığının verilmesi anlamına da gelmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 222.

⁵⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 223:

Kul Hoca Ahmed tevbe eyle ölmeden önce,
Al yanağın kabirde yatıp solmadan önce,
Yılan-çıyan kabrin içine dolmadan önce,
Kazâ kılsa râzı olup durmak gerek.

Karanlık kabrin ara, zorluk olası,
Yemişlerin ağı-irin, kan olası,
Yılan, çıyan ateşi sana giysi kılası,
İşitip, ibret almaz mısın ey zâlim?

⁵⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 280:

Tevbe eyleyip Hakk'a yanan âşıklara,
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılmayıp Hakk'a yanmayan gâfillere,
Dar kabirde sert azâb hasreti var.

⁵⁸ Kelimenin diğer anlamları için bkz. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1094.

Ahâlînin mezârında imâreti,
Görün orada türlü türlü alameti,
Kabir adlı kıyâmet penceresini,
Siyâsetli eve varıp girmek gerek.

Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür,
Ölüp varsa dar kabirde cânı yanar,
Allah, Rasûl, dinin ne deyip korkuya düşer,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.⁵⁹

Yesevî'ye göre insan ahiret hayatına yönelik olarak ağlayarak kendini terbiye etmelidir. Bu ağlayış sayesinde ahiret hayatında gülmek mümkün olabilecektir. Ayrıca dünyada sorgu sual endişesiyle ağlayanlar kabirde yeme içme ve eğlence gibi nimetlerle karşılaşacaklardır:

Ağlamanın hasiyeti bu hasiyet,
Gece-gündüz onu kıldım ben terbiyet,
Kabir içinde yemek ve işret o âkıbet,

⁵⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 179.

Burada ağlayıp, âhirette gülmez misin?⁶⁰

Yesevî, ilmiyle amel etmeyen, onu çiğneyip geçen âlimlerin kabirde cezalandırılacağına inanır. Böyleleri kabir suali olarak bilinen “Rabbin kim?”, “Peygamberin kim?”, “Dinin ne?” sorularına cevap veremez ve bundan dolayı korkar. İşte böyle bir durumdan kurtulma için Allah’ın “Hayy” ismini sık sık tekrarlamak gerekmektedir.

Yesevî, cehennem azabını kabirden başlatır. Hatta ona göre tevbe etmeyip ölenler için cehennem ateşi heybetli bir şekilde kabre girip korkmayanları bile korkutacaktır. Bunun için zalimlerin tevbe etmesi gerekir:

Kabre girer cehennem ateşi heybet ile,

Korkmayan, korkacak orada ibret ile,

Fayda olmaz o şu günü hasret ile,

Tevbe edip yanmaz mısın ey zâlim?⁶¹

Yesevî'ye göre kabirdeki bekleyiş elli bin yıl sürecek ve insanlar oradan Arasat'a sürüleceklerdir. Bu esnada insanlar perişan vaziyette olacaklar; baş açık, ayak çıplak sanki bir deli gibi görüneceklerdir:

⁶⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 467.

⁶¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 482.

Elli bin yıl kabir başında durduğunda,

Ondan sonra Arasât'a sürdüğünde,

Yalın baş ve çıplak ayak yürüdüğünde,

Âdemoğlu deli gibi olur imiş.⁶²

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yüzyıllardır dinî düşüncenin halk tabakasında şekillenmesinde gezgin dervişlerin, hak âşıklarının önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bunların içinde Anadolu'da en etkili ve en bileneninin Yunus Emre olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Yunus Emre'den önce Orta Asya coğrafyasında halk üzerinde çok ciddi etki oluşturmuş olan Yesevî'nin ayrı bir yeri vardır. O, söylediği hikmetlerle yeni Müslüman olmuş Türk topluluklarına tasavvufun öngördüğü bir biçimde İslam'ın mesajını vermeye çalışmıştır.

Yesevî'nin kuvvetli bir medrese eğitimi gördüğü kabul edilir. Yani kitabî din bilgisine sahiptir. Bu bakımdan hikmetlerinde dinin zahiri olarak anlaşılan şeriat vurgusu yoğun olarak görülür. Ancak o, şeriat bilgisini halka tasavvuf potasında eriterek yansıtmıştır. Belki de onun halk üzerinde son derece etkili olmasının sebebini bu metotta aramak gerekir. Buna ilave olarak hikmetlerinde din olgusu öncelikle Yesevî'nin kendi yaşadığı veya yaşayacağı gerçekler olarak anlatılır. Dolayısıyla o, özellikle ahiret hazırlığı anlamındaki anlatımları, ahirete hazırlanmaması durumunda başına gelecekleri kendi tecrübesinden hareket ederek dile getirir. Bu da muhatabın zihninde "empati" kurma ihtiyacı hissettirir.

Ahiret hayatının giriş kapısı niteliğindeki "kabir" ile ilgili anlatımlarda bu metodu baskın bir biçimde kullandığını söyleyebiliriz. Aslında Yesevî'nin abartılı üslubunu da bu amaca yönelik olarak değerlendirmek mümkündür. Zira o, kendi akıbetini bekleyen tehlikeleri veya uhrevi necatının yollarını anlatırken

⁶² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 230.

hissiyatının coşkunu ifade etmek için abartıya yer vermiş olmalıdır. Zira insan iç dünyasındaki taşkın duyguları ancak abartıya başvurarak anlatabilir. Bu bağlamda Yesevî'nin anlatımlarında dinin itikadî yönünden çok ahlakî yönüne önem vermesi de yeni Müslüman olmuş halkın davranışlarına dinin doğrudan yansımaları istediği şeklinde anlaşılabilir.

Yesevî, Hz. Peygamber'in miraç hadisesini sık sık dile getirir ve bazı hikmetlerinde miraç ile daha ölmekten kabre girmesi arasında bağlantı kurar:

Mirâc sırasında Hakk Mustafâ rûhumu gördü,

O nedenle altmış üçte girdim yere.

Mirâc gecesi "Gözümün nûru evlâd..." dedi,

Elimi tutup "Ümmetimsin ümmet" dedi,

"Sünnetimi sıkı tutasın gönüldaşım" dedi,

Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.

Miraçla ilgili bu aşırı anlatımları kelâmın akli esas alan metodolojisi içerisinde değerlendirme imkânı yoktur. Söz gelimi Yesevî'nin ruhunun miraçta Hz. Peygamber (as) tarafından görülmesi, meleklerden ders alması, henüz doğmadan kemiklerinin "Allah" diye zikretmesi vs. sembolik anlatımdan öte bir anlam ifade etmez. Zira her insan fizikî ve biyolojik kurallara bağlıdır. Dolayısıyla bunları "ilham ve sezginin kişinin kendisini bağlayacağı" ilkesinden hareketle değerlendirmek gerekir. Yine Yesevî'nin daha hayattayken yer altına girmesi ve kabir hayatı yaşaması, ortalama bir Müslümandan beklenen veya

dinin bir gereği olarak görülebilecek bir şey değildir. Bunu, ilahî aşkın cezbesiyle baş vurulmuş bireysel bir davranış olarak görmek gerekir.

Yesevî, bir yandan kendini kötüleyip ahirete hazırlanmadaki eksikliklerini dile getirirken muhataplarının da aynı duyguları yaşamasını arzulamıştır. Zira insanın ahiret hazırlığı henüz ölmeden gerçekleştirilir. Bu bakımdan ahiret yolculuğunda ilk durak olan kabir, onun için ayrı bir anlam ifade etmektedir. Kabir, ahirete dair insan müşahedesiyle elde edilebilecek bilginin son noktasıdır. Ondan ötesi gayb âlemdir. Bu bakımdan insan, gözlerinin önünde her gün gerçekleşen ölüm hadisesini, kabrin insanın son durağı oluşunu düşünmeli ve ahiret hazırlığını buna göre yapmalıdır. Yesevî'nin kabir kavramı üzerinde fazlaca ve abartılı bir biçimde durmasının sebebi bu olsa gerektir. Zira muhatapın anlama düzeyine uygun olarak duyu ve duygularına hitap edebilen eğitimciler, onlar üzerinde daha fazla etkili olurlar. Bu aynı zamanda öğrenilen şeylerin kalıcılığını artırmanın da bir yoludur.

Yesevî, kabirle ilgili konuları kelâmî tartışmalara girmeden anlatmıştır. Gaybî haberler niteliği taşıyan bu tür konuları halk diliyle anlattığı görülmektedir. Ebedî hayat yeri olan âhiretin hallerini iyi bilmek, orada elde edilecek mahsûlün ekim yeri olan bu dünyaya emek vermeyi gerektirmektedir. Bu bakımdan insanlar henüz kabre girmeden iman, ibâdetler ve güzel ahlâk ile ebedî âhiret hayatını dünya hayatında kazanmalıdırlar.

Yesevî, kabir sualini, orada insanların amellerine göre nimet veya ceza görececeklerini kabul eder. Cezanın cehennemde, mükâfatın cennette verileceği genel kabulüne karşın o, kulların bunlarla daha kabirdeyken karşılaşacağını söyler. Hatta Ehl-i Sünnet tarafından mümin kulların Allah'ı göreceği yerin cennet olduğu kabul edilmesine rağmen o, burasının da kabir olduğunu belirtir. "Lika" kavramını Allah ile kavuşma olarak anlar. Bu tür açıklamaları onun, ölüm sonrası kabirle başlayan ahiret hayatını bir bütün olarak gördüğü şeklinde izah etmek mümkündür.

O, hikmetlerinde kabir hayatından, ahiret ahvalinden tasviri bir tarzda söz eder ve hikmetler, ahiret sahnelerini adeta gözlerimizin önüne serer. Bu anlatımlarda Ehl-i Sünnet'in genel kabullerinin izlerini görmek mümkündür. Ancak kelimâ açıdan açıklama gerektiren, değerlendirme ve tenkide tabi tutulması gereken pek çok durumun olduğunu da belirtmek gerekir. Bununla birlikte hikmetler, bir Allah âşığının coşkulu söyleyişleri olduklarını, duygu yoğunluğu ve abartılı anlatımları sayesinde muhataba hissettirirler.

Yesevî'nin hikmetlerinin karakterini yaşadığı dönemdeki tasavvufî akımları dikkate alarak da değerlendirmek gerekir. Dinin nassa dayalı zahirî boyutunu görmezden gelen, şer'î esasları dikkate almayan bâtinî yorumlar, insanın itikadını ve ahirete yönelik beklentilerini nassın merkezinden uzaklaştırabilecek bir potansiyele sahiptir. Yesevî'nin şeriata yaptığı vurguyu bu kapsamda görmek gerekmektedir. Zira Yesevî'nin kendi döneminin yeni Müslüman olmuş Türklerini bu tür bâtinî tehlikelerden uzak tutmak için başta kabir hayatı olmak üzere ahiret hallerini etkili bir şekilde anlatması, onun toplum içinde öne çıkmasında ve insanları kitabî din anlayışında tutmasında önemli bir rol üstlenmiştir denebilir.

Kaynakça

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbü't-Tarîfât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.

Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet, Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Eş'ârî, Ebu'l-Hasan, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Beyrut 1990.

Gecit, Mehmet Salih, "Hoca Ahmed Yesevî ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesî", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, 2013, ss. 123-156.

Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016.

- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2013.
- Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Dâru İhyâi'Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut 2001.
- Kaplan, İbrahim- Karagöz, Nail, "Meâd", *Kelâm IV Sistematik Kelâm 2*, Araştırma Yayınları. Ankara 2016, ss. 127-144.
- Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Kızıler, Hamdi, "Ahmed Yesevî'de Ölüm Algısı" *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 5, No. 3, September 2016, ss. 129-151.
- Korkmaz, Sıddık, "Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış 2017 Sayı 84.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1993.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Bahru'l-Kelâm*, çev: Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kabir Azabı*, Düşün Yay., İstanbul 2014.
- Oral, Osman, "Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde İmân Esasları", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies* Yıl: 4, Sayı: 13, Eylül 2017, ss. 194-221.
- Özkese, Kadir, "Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsıdu'l-Hasene*, Kahire 1956.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

Toprak, Süleyman, Ölümünden Sonraki Hayat, Kabir Hayatı, 10. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya 2017.

Yıldırım, Ahmet, "Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usûlleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti", *İslâmî Araştırmalar*, C: 10, S: 1-2-3-4-, 1997, ss.110-123.

Yürük, İsmail-Akbaş, Hamdi, "İmam Eş'arî ve Eş'arîlik", *Kelâm / Kelâm Tarihi/Kelâm Okulları*, Gece Kitaplığı 2. Baskı, Ankara 2017.

“The Qabr Life” in Hodja Ahmed Yasawi's Divan-i Hikmat

Citation / ©- Karagöz, N. (2018). “The Qabr Life” in Hodja Ahmed Yasawi's Divan-i Hikmat, Cukurova University Journal of Faculty of Divinity, 18 (2), 892-922.

Abstract- *Hodja Ahmed Yasawi is one of the most important Turkish sufis of the 12th century. Yasawi, who raised in a habitation where the Hanafi muftis appointed by Ebu Yusuf shaped religious thought, adopted the Hanafi-Maturidi understanding in the itikadi topics and tried to educate the new Muslim Turks with the methods of Sufi's tradition.*

Historically, the main subjects of Islamic belief have been studied under the headings of theology, prophethood and hereafter, and the concept of "qabr", which has a distinct place in the wisdom of Yesevî, has been handled under the title of hereafter. The concept of "hereafter" is used for the next life of death. Yasawi frequently cited to the concept of “qabr”, which is the first stop of post-mortem life, which is open to people's experience in the field and is often known as the burial place of the dead. He also placed too much emphasis on the subject of inquiry, punishment, and blessings in the grave. The purpose of this is to ensure that people are prepared to rest in the life of the hereafter while they are still alive and have the opportunity to attain their blessings. For this reason, sometimes he made remarkable depictions about qabr life, and the qabr life has been exaggerated in order to revive the imagination of people by him. However, he did not leave his sincerity; hence, he managed to influence his interlocutors. Therefore, it has been able to leave significant impacts on people's perception of religion since the early years in Anatolia and in the region where it lived.

This study is limited to the Divan-ı Hikmet of Yasawi. In addition, the works on Yasawi and his book were also utilized. The study was handled through literature review, concept analysis, comprehension, and explanation methods.

Keywords- *Yasawi, Dīvān-i Hikmet, Hereafter, Grave, I'tiqad.*